הרב יהודה זולדן, באר יהודה – בבא קמא, עמ' 91-103

שיעור ז

היכוהו עשרה בני אדם

(בבא קמא י ע"ב)

הקדמה
א. רמב"ם: "הכוהו עשרה בני אדם בעשר מקלות... והוא הדין לדחפוהו שנים"
ב. רשב"א: "כיון שדחפוהו ביחד, כחד חשבינן ליה"
ג. רש"י: "ואיש כי יכה נפש" – ולא שניים; רמ"ה: "נפש תחת נפש" – ולא שתי נפשות
סיכום

הקדמה

בגמרא (י ע"ב) נזכרה ברייתא:

> דתניא: הכוהו עשרה בני אדם בעשר מקלות, בין בבת אחת בין בזה אחר זה, ומת – כולן פטורין; רבי יהודה בן בתירא אומר: בזה אחר זה – האחרון חייב, מפני שקירב את מיתתו.

מוסכם על התנאים שאם אותם עשרה בני אדם הרגו אדם בבת אחת – כולם פטורים. רש"י (ד"ה פטורין) הסביר שסיבת הפטור היא "שאין ידוע על ידי מי נהרג". כך גם במקרה שהרגו בזה אחר זה. רבי יהודה בן בתירא חלק על חכמים ובמקרה של "זה אחר זה" האחרון חייב, כי הוא זה שקירב את מיתתו. רש"י (י ע"ב ד"ה שקירב; כז ע"א ד"ה פטורין) הפנה לגמרא סנהדרין (עח ע"א) שם מופיעה גם כן אותה מחלוקת התנאים בנוגע להריגה זה אחר זה, ולדברי רבי יוחנן על דברי התנאים:

> אמר רבי יוחנן: ושניהם מקרא אחד דרשו. "ואיש כי יכה כל נפש אדם מות יומת" (ויקרא כד, יז).
> רבנן סברי: "כל נפש" – עד דאיכא כל נפש. ורבי יהודה בן בתירא סבר: "כל נפש" – כל דהוא נפש.

רבי יוחנן הסביר שמחלוקת התנאים מבוססת על דרשת אותן מילים בפסוק. לפי חכמים אין מענישים את כולם על אף שברור שאותו אדם מת כתוצאה מהמכות שקיבל מאותם עשרה אנשים, גם אם אין יודעים בוודאות ממכתו של מי הוא מת לבסוף, והסיבה היא שבפסוק נאמר "כל נפש" וחכמים דרשו: כל הנפש. מי שחייב הוא זה שהיכה את כל הנפש. הרבה אנשים שמכים יחד הם שותפים בהליך הריגתו של אותו אדם, אך איש מהם לא הרג את כל הנפש. רבי יהודה בן בתירא הסביר שכשהיכו "בזה אחר הזה – האחרון חייב, מפני שקירב את מיתתו" על אף שברור שהוא לא הרג לבדו את האדם. רבי יוחנן הסביר שלפיו מהפסוק "כל נפש" יש ללמוד שגם אם אדם הכה "כל דהוא נפש" עונשו כאמור בפסוק "מות יומת".[1]

מחלוקת חכמים ורבי יהודה בן בתירא נזכרה גם בהמשך המסכת (כו ע"ב-כז ע"א) בהקשר זה:

> ואמר רבה: זרק תינוק מראש הגג ובא אחר וקבלו בסייף – פלוגתא דרבי יהודה בן בתירא ורבנן, דתניא: הכוהו עשרה בני אדם בעשרה מקלות...

---

1 הרב ברוך אפשטיין (תורה תמימה, ויקרא כד הערה מה) כתב: "וכפי הנראה פליגי בביאור המובן ממילת 'כל'. דרבנן ס"ל 'כל' כולו משמע, ורבי יהודה בן בתירא סבירא ליה 'כל' פירושו – כל דהוא. וכמו שכתוב 'אין לשפחתך כל בבית' (מלכים ב ב, ד)". ראה עוד: ר"ן, ערוך לנר, מרגליות הים (סנהדרין שם).

הדין במקרה של רבה תלוי במחלוקת התנאים. לדעת רבי יהודה בן בתירא זה שקיבלו בסייף חייב, מפני שקירב את מיתתו של התינוק, ולדעת חכמים הוא יהיה פטור.

בסוגייתנו נאמר שבמחלוקת בין רבי יהודה בן בתירא לבין חכמים, הלכה כחכמים. השאלה שנעסוק בה היא מה הסיבה שאם אדם אחד הרג אדם אחר הוא יהיה חייב, ואם כמה אנשים הרגו אדם בבת אחת – לדעת חכמים וגם לדעת רבי יהודה בן בתירא הם יהיו פטורים, ואם כמה אנשים הרגו בזה אחר זה אדם אחר הם יהיו פטורים רק לדעת חכמים? נעיין תחילה בפסיקת הרמב"ם בסוגיה זו, ואחר כך בדברי הרשב"א ובדברי רש"י והרמ"ה.

א. רמב"ם: "הכוהו עשרה בני אדם בעשר מקלות... והוא הדין לדחפוהו שנים"

הרמב"ם (הל' רוצח ד, ו) פסק:

> הכוהו עשרה בני אדם בעשר מקלות ומת, בין שהכוהו בזה אחר זה בין שהכוהו כאחת, כולן פטורין ממיתת בית דין,[2] שנאמר: "[ואיש כי יכה] כל נפש אדם [מות יומת]" (ויקרא יז, כד), עד שיהיה אחד שהרג כל הנפש.
>
> והוא הדין לדחפוהו שנים, או שכבשוהו שנים לתוך המים, או שהיו רבים יושבים ויצא חץ מביניהן והרג, כולן פטורין.

בחלק הראשון של ההלכה פסק הרמב"ם כחכמים במחלוקתם עם רבי יהודה בן בתירא על פי דרשתו של רבי יוחנן. לפי הרמב"ם דרשת הפסוק מסבירה את שתי ההלכות. הן כשהיכוהו בזה אחר זה הן כשהכוהו כאחת – לא ידוע מי הוא האחד שרצח את "כל נפש", ולכן הכול פטורים.

בחלק השני של ההלכה "והוא הדין..." כתב הרמב"ם כמה דוגמאות, והרב יוסף קארו (כסף משנה שם) כתב שהמקור הוא מהגמרא (סנהדרין פ ע"א) בדברי רבא שהסביר ברייתא:

> שנים שהיו עומדין ויצא חץ מביניהם והרג – שניהם פטורין. ואמר רבי יוסי: אפילו אבא חלפתא ביניהן.

"יצא חץ" – הפעולה הקשורה להפעלת חץ היא ירייה או זריקה. במקרה שבגמרא נאמר "ויצא חץ מביניהם" והכוונה היא שאין ידוע מי הוא שירה את החץ.[3]

---

2 הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן, חושן משפט סי' תכה, לב) פסק כרמב"ם והוסיף: "...כולם פטורין ממיתת בית דין, ודינם מסור לשמים". רבנו חיים בן עטר, אור החיים הקדוש (בראשית לז, כ), כתב גם כן שחייבים בדיני שמים. האחים זרקו את יוסף לבור "על דרך אומרם ז"ל (בבא קמא כו ע"א) 'עשרה בני אדם שהרגו אדם אחד אם כולם יחד פטורים'. לזה נתחכמו ואמרו ונהרגהו יחד שבזה יהיו פטורים מדיני אדם... והגם שיעצו להרוג אותו בדרך שאינם חייבין כמו שכתבנו, אף על פי כן אינן פטורים מדיני שמים, וה' יבוא במשפט' [ע"פ קהלת יב, יד]".

3 בלשון המקרא הפעולה היא יריית חץ (שמואל א כ, לז; מלכים ב יג, יז; יט, לב; ישעיהו לז, לג; תהלים יא, ב; משלי כו, יח), ועוד. כך גם בלשון הירושלמי (שבת יא, ו): "ירה חץ להרוג בו את הנפש". בלשון הבבלי (מועד קטן טז ע"ב; כתובות לא ע"א; סוטה מב ע"ב; בבא קמא קיז ע"א; סנהדרין עז ע"ב) בדרך כלל הנוסח הוא לזרוק חץ. כאן כתוב "ויצא חץ" משמע שאין ידוע כיצד או על ידי מי הוא נורה. גם הרמב"ם כתב בנוגע להשלכת חץ "לזרוק" או "לירות" (זרק חץ: הל' שבת א, ח: הל' מאכלות אסורות ד, ח; הל' שחיטה יא, ד; הל' גניבה ג, ב; הל' חובל ומזיק ו, יא. ירה חץ: הל' גירושין יג, יח; הל' טומאת מת ה, ג; הל' חובל ומזיק ו, י; הל' שכנים י, ה. הוא כתב גם הכאה בחץ – הל' רוצח א, ז). כאן כתב הרמב"ם כמו בגמרא "ויצא חץ מביניהן", משמעו שאין ידוע ממי נורה החץ, וכפי שכתב בפירוש המשנה (סנהדרין ט, ג) שיצוין להלן בגוף השיעור: "חץ או אבן **שיצא** מבין אנשים הרבה והרג, **ולא נודע מי זרקו**". על אש כתוב "כי תצא אש" (שמות כב, ה) ורש"י (שם) פירש (על פי כב ע"ב; ס ע"ב): "אפילו מעצמה". משמע שהפעולה נעשתה ללא הכוונה אנושית, וכך גם כאן, לא ידוע מי ירה את החץ. הרב נחום רבינוביץ (יד פשוטה, הל' רוצח ד, ו [עמ' שכט]) פירש את המקרה בדברי הרמב"ם "שהיו רבים יושבין ויצא חץ מביניהם" כך: "רבינו מפרש שמדובר על מכונת ירייה שהיו כמה בני אדם דורכים אותה ובכך היו יורים למרחק גדול יותר". לאחר בקשת המחילה לא נראה שזו כוונת הרמב"ם. לו היה זה המקרה, הרמב"ם היה צריך לכתוב משהו מעין: 'שהיו

רבי יוסי לא חלק על תנא קמא אלא הוסיף על דבריו. לפיו, גם אם יש הערכה כלשהי מי הוא זה שלא ירה את החץ, כגון שידוע שאחד מבין השניים הוא אדם חסיד כמו אביו – רבי חלפתא,[4] אי אפשר להאשים ולחייב את האחר ברצח.[5] הרמב"ם לא הזכיר את דברי רבי יוסי "אפילו אבא חלפתא ביניהן", וכן שינה וכתב: "רבים שהיו יושבים ויצא חץ מביניהן", ולא כתב כמו שכתוב בגמרא: "שנים שהיו עומדין ויצא חץ מביניהם".[6] התשובה היא שאין זה רלוונטי למקרה כפי שהוא הציג אותו. אם יש רבים שיצא מהם חץ, אזי גם אם נשלול את האפשרות שאדם צדיק שהיה ביניהם כמו אבא חלפתא איננו זה שירה, עדיין אין ידוע מי הוא זה שירה את החץ.[7]

הרמב"ם כתב דוגמאות נוספות: שני אנשים שדחפו אדם למותו, שני אנשים הטביעו אדם במים, ורבים שהיו יושבים ויצא חץ מביניהם והרג. בכל המקרים הללו הדין הוא שהם פטורים כי אין ידוע מי הוא האחד שבגללו נהרג אותו אדם, וכן אין ידוע מי הוא זה שממנו נורה החץ שממנו נהרג אחר "כל נפש", ולכן הכול פטורים. הרמב"ם כתב בהלכה את דרשת הפסוק, אך על פי דברי הרמב"ם (פירוש המשנה, סנהדרין ט, ג) הסיבה שהביאה לכך שאין אחד שהרג "כל נפש" היא שאין ידוע מי הוא אותו אחד:

> חץ או אבן שיצא מבין אנשים הרבה והרג ולא נודע מי זרקו, כולם פטורים, ואין בזה מחלוקת.

אלא שעדיין קשה: כשעשרה היכו אדם בבת אחת והוא מת, או כששניים הטביעו אדם במים או דחפו אותו לבור והוא מת, מדוע הם פטורים? האם דרשת הפסוק "כל נפש" באה לאפשר רצח כשמדובר ביותר מרוצח אחד? מה הסברה בכך שאם אדם אחד היכה אדם אחר והרגו הוא יהיה חייב, אך אם עשרה בני אדם היכו אדם אחר וברור שהוא מת כתוצאה מהמכות הרבות הם יהיו פטורים? כך גם כשאדם הטביע לבדו אדם אחר במים הוא יהיה חייב, אך אם שני אנשים או יותר הטביעו אדם אחר בבת אחת במים הם יהיו פטורים?

ב. רשב"א: "כיון שדחפוהו ביחד, כחד חשבינן ליה"

בגמרא (נג ע"ב) נאמר:

> אמר רבא: שור ואדם שדחפו לבור –
> [א] לענין נזקין – כולן חייבין;
> [ב] לענין ארבעה דברים ודמי ולדות [אם דחפו אשה הרה] – אדם חייב ושור ובור פטור;
> [ג] לענין כופר [אם דחפו את האדם והוא מת בבור, והשור הוא שור מועד] ושלשים של עבד [אם דחפו עבד, והשור הוא שור מועד] – שור חייב, אדם ובור פטורים.

רבים יושבין ויורים או זורקין חץ". להלן נסביר שבמקרה כזה כמו שכתב הרב נחום רבינוביץ', גם לפי הרמב"ם יהיה חייב.

4 רבי יוסי ציין את אביו כדוגמה, שאם הוא היה אחד מהשניים, היה ברור שאין הוא הרוצח. דברים דומים אמר רבי יוסי על אביו, כשדובר בין החכמים על שליחת משלחת לרומי לבטל גזירה, ורצו לשלוח את רבי אלעזר בנו של רבי יוסי, ורבי יוסי התנגד: "אמר להם רבי יוסי: ואילו היה אבא חלפתא קיים, יכולין אתם לומר לו תן בנך להריגה?" (מעילה יז ע"ב). כוונתו היא שכשם שאבי, רבי חלפתא, לא היה מסכים לשלוח אותי ולהסתכן, כך לא ילך בני עמכם.

5 הראשונים ניסחו באופנים שונים את כוונת רבי יוסי שציין את אביו: "ולא תלינן ליה שהרג" (סנהדרין שם תוד"ה בשור; זבחים עא ע"א תוד"ה אפילו); "ובר לן דלא קטל איהו... אין אומרים בידוע שאבא חלפתא לא זרקו" (יד רמ"ה, סנהדרין עט ע"ב-פ ע"א).

6 כך העיר הרב מסעוד חי רוקח (מעשה רקח, רמב"ם שם).

7 כך הסביר את הרמב"ם הרב דוד מועטי (שלל דוד, הל' רוצח שם): "'או שהיו רבים יושבים ויצא חץ מביניהן והרג שכולן פטורים'. נראה לענ"ד דהיינו שכולם שלחו החץ בבת [אחת] שדומה לכבשוהו לתוך המים ואין זה משמעות הש"ס [דף פ.] שהביא הכסף משנה, דשם איירי דיצא חץ ביניהם ואין יודעין איזה מהם זרקו, דעלה קאמר רבי יוסי אפילו אבא חלפתא ביניהם ובהכי מוקי מתני' דרוצח שנתערב באחרים, יעו"ש".

[ד] לענין כלים ושור פסולי המוקדשין – אדם ושור חייבין, ובור פטור.

המקרה הוא: שור של אדם אחד [של ראובן] שיחד עם אדם אחר [שמעון], דחפו אדם שלישי [את לוי] או חפץ לבור של אדם רביעי [של יהודה]. יש הלכות שונות בנוגע לחיובים שלהם כמפורט בדברי רבא. אנו נתמקד במקרה [ג] לעניין כופר ושלושים של עבד. שור מועד שנגח אדם והאדם מת, בעל השור צריך לשלם כופר (שמות כא, כט-ל). אם שור מועד נגח עבד כנעני או שפחה כנענית והם מתו, בעל השור צריך לשלם לאדון שלושים סלעים שקנסה תורה כתשלום על העבד או השפחה (שמות כא, לב). האדם שדחף ובעל הבור פטורים מתשלום כופר ושלושים של עבד, אך כמובן האדם חייב על כך שהרג אדם.

התוספות (ד"ה לענין כופר) הקשו שכאן מדובר במקרה שהשור [של ראובן] ואדם [שמעון] דחפו יחד אדם שלישי [את לוי] לבור, והדין הוא שהאדם [שמעון] פטור. אך אם האדם הזה [שמעון] לא היה דוחף עם שור אלא היה דוחף עם אדם נוסף [גד] את האדם לבור, הם היו פטורים, כאמור בברייתא בסוגייתנו "הכוהו עשרה בני אדם בעשרה מקלות בבת אחת, כולם פטורים", ולדעת רבא שהוא בעל המימרה הזאת, למדנו בגמרא (מג ע"ב) מדרשת הפסוק: "השור יסקל וגם בעליו יומת" (שמות כא, כט), "כמיתת הבעלים כך מיתת השור", ומאחר שהבעלים היו פטורים במקרה זה, צריך להיות שגם השור יהיה פטור! תוספות תירצו: "ונראה, דלא איירי שדחפוהו שניהם בבת אחת, אלא כל אחד בפני עצמו".

הרשב"א כתב על תשובת התוספות:

> וזה דחוק מאד. [א] דכולה שמעתין בתר רישא גרירא, ורישא ביחד דחפוהו, ואיך יאמר בסיפא אם דחף האדם פטור ואם דחף השור חייב? [ב] ועוד וכי אתא רבא השתא לאשמועינן דאדם פטור מכופר ושלשים של עבד ושור חייב? מקרא מלא דבר הכתוב! אלא כשעשו מעשה בשתוף אתא לאשמועינן...

כל ההלכות נאמרו על אותו מקרה שהשור והאדם דחפו יחד, ולכן לא ייתכן שבמקרה זה השור דחף לחוד והאדם דחף לחוד. כמו כן, אם זה מה שרבא רצה ללמד, שאדם פטור מכופר ומשלושים של עבד ורק שור חייב, הלא זה פשט הפסוקים בתורה.[8] הרשב"א הסביר את ההבדל בין המקרה של אדם ושור שדחפו אדם אחר לבור, לבין המקרה של היכוהו עשרה אנשים:

> לא אמרו אלא בשהכוהו עשרה [בבת אחת] בי' מקלות דליכא "איש כי יכה כל נפש". אבל הכא כיון שדחפוהו ביחד, כחד חשבינן ליה. ודומיא ד"כי יכרה איש בור" (שמות כא, לג) דבעינן אחד ולא שנים (נא ע"א), ואפילו הכי כשעקרו שניהם חוליא בבת אחת, קרינא ביה "איש בור" (שם). ואילו הטילו שנים אחד באש יחד, שאינו יכול לצאת ממנו – חייבים. דאי לא, אדתני עשרה בעשר מקלות, ליתני שדקרוהו שנים בבת אחת, דהוי רבותא טפי... וצל"ע בזה.

---

8 המהרש"ל והמהרש"א ביארו את דברי התוספות. בנוגע לשאלה אם האדם דחף בכוונה או לא, הרב עקיבא איגר (גיליון הש"ס, נג ע"ב) העיר שיש אמירות שונות בתוספות במסכת. התוספות (נג ע"ב ד"ה שור ואדם שדחפו) כתבו שהאדם לא דחף בכוונה, ואילו במקום אחר (ו ע"א תוד"ה לאתויי [בסופו]) כתבו שהאדם דחף בכוונה. ראה בענין זה: הרב אריה לייב הכהן (קצות החושן, סי' תי ס"ק ב); הרב יצחק וייס (שו"ת מנחת יצחק, ג, סי' ה).

עוד מדברי תוספות בסוגיה זו. בגמרא (מ ע"א) שאל רב נחמן את רב אחא בר יעקב: "שור של שני שותפין כיצד משלמין כופר?" על בסיס ההנחה שכופר הוא כפרה ולא ממון. רב אחא הסתפק בדבר ולא השיב. התוספות (ד"ה שור של ב' שותפין) כתבו: "בשני שוורים של שנים לא מצי למיבעי. דלרבי יהודה בן בתירא דאמר (סנהדרין דף עח.) בהכוהו עשרה בני אדם בזה אחר זה האחרון חייב, הכא נמי האחרון חייב, ואי בבת אחת כולן פטורין ממיתה, דכמיתת בעלים כך מיתת השור. וכיון דפטורין ממיתה פטורין מכופר, למ"ד לקמן [מג ע"א] אין השור בסקילה אין הבעלים משלמין כופר". יש להעיר, מדוע התוספות הציבו את הבעיה לפי רבי יהודה בן בתירא, הרי הלכה כמו חכמים? לגוף העניין יש להשיב כמו שנסביר לקמן, שאם יוכח בוודאות ששני השוורים הרגו כאחד שור אחר, שניהם יהיו חייבים, ועל הבעלים יהיה לשלם כופר. אלא שאז יהיה לדון כמו שהגמרא דנה – חצי כופר מכל שותף, או שכל אחד מהשותפים ישלם כופר.

אמנם הרשב"א סיים שם שדבריו צריכים עיון, אך נראה להסביר את דבריו באופן הבא: עשרה שהיכו בעשרה מקלות, יש כאן עשרה מעשים נפרדים שכל אחד היה מרכיב שגרם למותו של האדם, אך לא ברור בגלל מי מת המוכה. אך כשהכול עושים פעולה אחת וכאחד, כגון כמה אנשים שיורים חץ כאחד, או מטביעים את האדם כאחד במים, או דוחפים אותו כאחד לאש והוא איננו יכול לצאת משם, זורקים עליו כאחד אבן גדולה ממקום גבוה, ועוד דוגמאות מסוג זה – "כחד חשבינן ליה". יש להחשיב את הפעולות הללו כפעולה אחת וכל המעורבים יהיו חייבים. להלן דוגמה ממציאות זמננו: אם כיתת יורים ובה עשרה אנשים יורים כאחד מעשרה כלי נשק שונים על אדם אחר והם מכוונים לאותו מקום בגופו, וברור לחלוטין ובוודאות שהם פגעו בראשו או בליבו בו זמנית והוא נהרג מיד, כל העשרה יהיו חייבים. הרשב"א השתמש כאן במילים "בבת אחת" אך כוונתו לומר "כאחד".[9]

נראה שכך הבין גם הרמב"ם (הל' רוצח שם). ההנחה היא שבמקרים של אותם עשרה שהיכו בעשרה מקלות, כשהיכוהו "בזה אחר זה" וכך גם "שהכוהו כאחת", הוא לא מת מהמכות של כולם. יש אחד מהם או יותר מאחד שהוא או הם היו אלה שהרגו אותו. כך גם במקרים ששניים דחפו אדם לבור או שניים שהטביעו אדם במים. ההנחה היא שיש אחד מהם שהרג בפועל ואין ידוע לאיש מהם, וכמובן לא לבית הדין, מי הוא אותו אחד שהרג, ולכן לא ניתן להעניש איש מהם.

רבי יוחנן דרש מהפסוק "'כל נפש' – עד דאיכא כל נפש של הנהרג", והרמב"ם ניסח כך את דברי רבי יוחנן: "עד שיהיה אחד שהרג כל הנפש". לא רק כל נפשו של הנהרג, אלא שההורג יהיה אחד. נראה להסביר שאם לבית הדין יהיה ברור לחלוטין ששני אנשים יחד כאיש אחד, או אף יותר משני אנשים פעלו יחד כאיש אחד, להטביע או לשרוף או להרוג את אותו אדם, גם לפי הרמב"ם "כחד חשבינן ליה" כדברי הרשב"א. את דברי הרמב"ם: "עד שיהיה אחד שהרג את הנפש", נראה לפרש בשני אופנים: [א] אדם אחד שהרג בוודאות. [ב] שני אנשים או יותר שהרגו כאחד בוודאות. דרשת הפסוק "כל נפש" – אין כוונתה שניתן להעניש רק רוצח אחד ולא כמה רוצחים. כוונת הפסוק היא שמענישים רק על פעולת רצח אחת, ולכן אם הוכח והתברר בוודאות שכמה אנשים הרגו אדם אחר כאיש אחד, אזי הם יהיו חייבים.[10]

הרמב"ם כתב כך בדיני חבלות. הרמב"ם (הל' חובל ומזיק א, יג) כתב: "שנים שחבלו באחד כאחת, שניהם חייבין ומשלשין ביניהן". כך גם כתב (שם ו, יג): "שנים שהמיתו את הבהמה כאחת, או שברו את הכלי כאחת, משלשין ביניהן". במקרים הללו מדובר שברור שאותם שניים חבלו כאחד באדם או בבהמה או בכלי. וכך גם בהלכה בהמשך (הל' טו): "וכן חמישה שישבו על הכסא... אם ישבו כאחת ונשבר, כולן חייבין". ההלכה שאחר כך היא פסיקת הרמב"ם את דברי רבא (נג ע"ב) בנוגע לאדם ושור שדחפו אדם אחר לבור והוא מת:

---

9 בביאור דברי הרשב"א ראה: הרב אהרון יהודה לייב שטיינמן (אילת השחר שם). יש אחרונים שפירשו את כוונת הרשב"א בנוגע לעשרה שהיכוהו שההבחנה היא בין עשרה שהיכו בעשרה מקלות, שאז פטורים כאמור בברייתא, לבין עשרה שהיכו במקל אחד, שבזה חידש הרשב"א שחייב. כך למשל: הרב מאיר דן פלוצקי (כלי חמדה, שמות, פרשת יתרו אות ו); הרב שמעון שקופ (בבא מציעא סי' ט); הרב יחיאל יעקב וינברג (שרידי אש – סנהדרין, סי' מג); הרב שמואל גדליה נוימן (גידולי שמואל, בבא קמא י ע"ב); הרב נחום פרצוביץ' (חידושי ר' נחום, בבא קמא י ע"ב); ועוד. יש לציין שהמילים "שהכו במקל אחד" אינן מופיעות בדברי הרשב"א. זו בהחלט גם אפשרות להסביר באיזה אופן כמה אנשים הרגו כאחד אדם אחר, אבל אין זה הכרחי להיות דווקא באופן זה. בגוף השיעור ציינו גם אפשרויות אחרות.

10 יש אחרונים שציינו שהרמב"ם חלק על הרשב"א (לעיל הע' 9) ולדבריהם גם לדעת הרמב"ם אם עשרה בני אדם "הכו במקל אחד" אדם אחר, הם יהיו פטורים. כך למשל: הרב עקיבא איגר בשם הרב שמואל, אחיו (כתובות לג ע"ב); הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק (אור שמח, רמב"ם הל' רוצח ד, ו); הרב אברהם דב כהנא שפירא (שו"ת דבר אברהם, א סי' כ, ג); הרב ברוך דב ליבוביץ (ברכת שמואל, בבא קמא סי' יא); הרב זלמן נחמיה גולדברג (אור המועדים, עמ' יח-כג). יש לציין שגם הרמב"ם כמו הרשב"א, לא כתב בדבריו שאם עשרה הכו במקל אחד והאדם מת הם יהיו פטורים. לדברינו גם לפי הרמב"ם אם יוכח בוודאות שעשרה הרגו כאחד אדם אחר במקל אחד, כל העשרה יהיו חייבים, וכן במקרים הנוספים שציינו.

> אדם ושור שדחפו בהמה או כלים או אדם או בהמת פסולי המוקדשין לבור והוזק הנדחף בבור או מת או נשתברו הכלים. לענין נזקי אדם או היזק בהמה שלשתן חייבין, האדם הדוחף ובעל השור ובעל הבור, ומשלשין ביניהן... לענין כופר ושלשים של עבד – בעל השור חייב ואדם ובעל הבור פטורין...

בנוגע לתשלומי נזיקין הרמב"ם הרחיב ופירט את דברי רבא: "...שלשתן חייבין – האדם הדוחף, ובעל השור, ובעל הבור". משמע שהכול היו שותפין כאחד בדבר, וכפי שהסביר הרשב"א. בנוגע למקרה של שור ואדם שדחפו אדם אחר לבור, הרמב"ם כתב שהאדם פטור מכופר ומשלושים של עבד, אך הוא חייב מיתה. הוא "בר קטלא" כפי שפירש רש"י (נג ע"ב ד"ה אדם ובור). מכאן שאם ברור וידוע מי הם השניים שדחפו ובגללם האדם מת, שניהם חייבים.

על הזהירות והאחריות בקביעת זהות הרוצח כתב הרמב"ם בהרחבה (ספר המצוות, לא תעשה רצ):

> שהזהירנו שלא לחתוך הגדרים באומד הדעת החזק, ואפילו היה קרוב אל האמת. כמו שיהיה אדם ירדפהו שונאו להרגו ולהנצל ממנו, יכנס בבית אחד ויכנס הרודף ההוא אחריו, ונכנס אנחנו אחריהם ונמצא הנרדף הרוג והוא מפרפר, ושונאו שהיה רודפו עומד עליו והסכין בידו ושניהם מנטפין דם [על פי סנהדרין לז ע"ב; שבועות לד ע"א].
>
> ...ואילו התירה התורה לחתוך דיני נפשות באפשר הקרוב מאד שאפשר שיהיה קרוב מן המחוייב המציאות כגון זה שהמשלנו, היינו חותכים הגדר במה שהוא רחוק מזה מעט ובמה שהוא יותר רחוק גם כן עד שיחתכו הגדרים, וימיתו האנשים פעמים במעט אומד לפי דמיון הדיין ומחשבתו. ולכן סגר יתעלה את הפתח הזה ואמר, שלא ייחתך גדר העונש אלא כשיהיו העדים מעידים שהם ידעו בודאי שזה עשה המעשה ההוא באמת בלא ספק ובלא דמיון כלל. וכאשר לא נחתוך הגדרים בדמיון החזק מאד הנה תכלית מה שיהיה שנפטור החוטא וכאשר חתכנו הגדרים בדמיון ובאומד הנה פעמים נהרוג נקי יום אחד. ולזכות אלף חוטאים יותר טוב ונכסף מהרוג זכאי אחד יום אחד![11]

אמנם עיקר דברי הרמב"ם אמורים בנוגע לכך שאין פוסקים עונש מוות לאדם על סמך אומדנא, אלא רק על פי עדים שמעידים על הרוצח בוודאות ברורה, אך המסר בדברי הרמב"ם הוא שאדם ייענש על רצח רק כשברור לחלוטין שהוא הרוצח, ואם מדובר על כמה אנשים שהרגו יחד כאיש אחד, אזי הם יהיו חייבים.

ג. רש"י: "ואיש כי יכה נפש" – ולא שניים; רמ"ה: "נפש תחת נפש" – ולא שתי נפשות

נעיין בדברי רש"י והרמ"ה בסוגייתנו.

רש"י

רש"י פירש באופנים שונים את הגמרות שבהן נזכרה מחלוקת חכמים ורבי יהודה בן בתירא. להלן נתמקד במקורות שבהם הסביר רש"י את המקרה של עשרה שהיכוהו בבת אחת, ונבקש להוכיח שגם רש"י סבר שאם ברור לחלוטין שכמה אנשים הרגו כאחד אדם אחר, כולם יהיו חייבים.

א. בבא קמא י ע"ב: רש"י (ד"ה פטורין) כתב: "שאין ידוע על ידי מי נהרג". נימוק זה מסביר היטב את הדין "הכוהו עשרה בני אדם בבת אחת – כולן פטורין". דין זה מוסכם גם על חכמים וגם על רבי יהודה בן בתירא.[12] מכאן ניתן להסיק שאם ברור לחלוטין שכל העשרה הרגו אותו כאחד – יהיו חייבים.

---

11 ראה גם בדברי הרמב"ם (מניין המצוות בתחילת הל' סנהדרין; הל' סנהדרין כ, א); ספר החינוך (מצוה פב). רבי אברהם אבן עזרא כתב על הפסוק: "ואך את דמכם לנפשתיכם אדרש מיד כל חיה אדרשנו ומיד האדם מיד איש אחיו אדרש את נפש האדם" (בראשית ט, ה): "אם יהרגו רבים את יחיד, או יחיד את יחיד, אני אדרוש הדם".

12 ראה גם: רבנו פרץ (י ע"ב).

ב. סנהדרין עח ע"א: רש"י (ד"ה כל דהו) הסביר את דעת רבי יהודה בן בתירא במקרה של זה אחר זה, והתייחס גם למקרה של בבת אחת: "...ומיהו היכא דהכהו בבת אחת, לא קטלינן לכולהו, ד'ואיש כי יכה' אמר רחמנא, ולא שנים שהכוהו". רש"י דייק מהפסוק: "ואיש כי יכה" ולא שניים. זהו דיוק ולא דרשת פסוק. דרשה כזאת איננה מופיעה בדברי תנאים ואמוראים.[13] כמו כן, רש"י לא הזכיר כאן את הלימוד של רבי יוחנן מהמשך הפסוק "כל נפש". ניתן להבין מפירוש רש"י שגם אם ברור לחלוטין ששני אנשים או יותר הרגו כאחד אדם, הם יהיו פטורים, כי כתוב בפסוק "איש" בלשון יחיד. אך נראה שכוונת רש"י לומר שאם עשרה הרגו בבת אחת הם פטורים כי אין יודעים בוודאות מי ההורג או ההורגים. אבל נראה שאם ידוע וברור שכל העשרה הרגוהו כאחד, או אף חלק מהעשרה הרגו כאחד, הרי שהם יהיו חייבים.

כך סבר רש"י גם כשפירש את דברי רבא (נג ע"ב) שנזכרו לעיל בנוגע לשור ואדם שדחפו אדם לבור. רש"י (ד"ה שור ואדם שדחפו) הסביר שהם דחפו "דבר אחד לבור, ונמצאו שלשתן שותפין בנזק – השור, והבור, והאדם". משמע שהם דחפו אותו כאחד. בנוגע "לענין כופר ושלשים של עבד" שבהם הדין: "שור חייב, אדם ובור פטורים", כתב רש"י ששור מועד חייב כדינו, כופר או שלושים של עבד, ובנוגע לאדם כתב רש"י (ד"ה אדם ובור פטורין):

> אדם – דהא בר קטלא הוא. ואי נמי לא אתרו ביה, פטור מדתנא דבי חזקיה בהמניח את הכד (לעיל לה ע"א).

על דברי רש"י בנוגע לאדם כתב המהרש"א (שם):

> דבריו תמוהים. דמהאי טעמא ודאי לא פטרינן אדם מכופר, אלא מדכתיב "[אם כופר יושת] עליו" (שמות כא, ל) – "עליו ולא על אדם", כדאיתא בהדיא סוף פרק כיצד הרגל (כו ע"א).

ההנחה בדברי המהרש"א היא שרש"י הסביר שאדם פטור מכופר ומשלושים של עבד מדין "קים ליה בדרבה מיניה" (כב ע"ב; מג ע"ב; עא ע"א) – מעמידים אותו על הגדול יותר. הוא חייב בעונש החמור יותר – עונש מיתה, ולכן פטור מהתשלומים הללו.[14] קושיית המהרש"א היא שבגמרא נאמר שאדם פטור מתשלום כופר כי בפסוק נאמר שרק על בעל השור מושת תשלום זה, וכדברי רש"י שם (כו ע"א ד"ה עליו ולא על האדם): "על נזקי שור משלמין כופר, אבל על נזקי אדם אין משלמין כופר. אלא או מיתה [במזיד] או גלות [בשוגג]", ולא מדין "קים ליה בדרבה מיניה".

נראה להסביר שרש"י בדבריו בנוגע לאדם, לא נימק מדוע אדם פטור מכופר ומשלושים של עבד. רש"י ציין שהאדם שדחף "הוא בר קטלא", הוא חייב עונש מיתה כי הוא דחף אדם לבור והוא מת. אחר כך הקשה רש"י שאם לא התרו באותו אדם שדחף לבור, שאז הוא פטור ממיתה, לכאורה היה מקום לומר שיהיה חייב בתשלומים אלו? ועל כך השיב שהוא יהיה פטור בשל דברי תנא דבי חזקיה, שאמר שגם מי שהרג את חברו בשוגג, הגם שאינו חייב מיתה כדין שוגג, פטור מהתשלומים, מאחר שלפיו אין הבחנה בפסוקים בין מי שהרג

---

13 אחרונים דנו בסיבה של רש"י לפרש כך את דברי רבי יהודה בן בתירא. הרב דוד טעביל (נחלת דוד, יז ע"ב) כתב על דברי רש"י: "ודבריו מוכרחים שם. דאם לא כן אמאי לא פליג רבי יהודה בן בתירא נמי ברישא, אלא ע"כ דריש לה מאיש אחד ולא שנים. ועוד יש לומר דדריש לה מדכתיב 'ונתתה נפש תחת נפש' ולא נפשות תחת נפש, דהא אי אפשר לשלש המיתה בין כולם". הרב שמואל רוזובסקי (שעורי ר' שמואל, סנהדרין עח ע"א) כתב: "דהוקשה לו לרש"י, דהתינח לרבנן דפטרי בזה אחר זה, ומשום דדרשי 'איש כי יכה כל נפש אדם', עד דאיכא הכאת כל נפש, לפי זה אתי שפיר דבבת אחת נמי כולן פטורין, דכל אחד ואחד לא הכה אלא מקצת נפש, אבל לרבי יהודה בן בתירא דמחייב על מקצת נפש, אם כן בבת אחת נמי נחייב לכולם, דהא כל אחד ואחד הכה מקצת נפש, ולזה תירץ רש"י דדרשינן 'איש כי יכה' ולא שנים שהכוהו".

14 ראה גם: ד ע"א תוד"ה כראי, בדברי ריב"א ור"י.

בשוגג לבין מי שהרג במזיד, ובכל מקרה פטור מתשלומים. כך גם במקרה שלא התרו בו, הוא יהיה פטור גם ממיתה וגם מתשלומים.[15]

מכאן ששור ואדם שדחפו יחד וכאחד אדם אחר לבור – שניהם חייבים, וכאמור ברש"י לעיל הם שותפים בפעולה. כך גם בנוגע ל"עשרה שהכו בבת אחת". אם היכו בבת אחת כאחד, כמו השור והאדם שדחפו יחד, הם יהיו חייבים.[16]

הרמ"ה

הרמ"ה (סנהדרין עח ע"א) כתב:

> הכוהו עשרה בני אדם בעשר מקלות בבת אחת דברי הכל פטורין, דהא כולהו כי הדדי נינהו. מאי אמרת לקטלינהו לכולהו? הא כתיב "נפש תחת נפש" (שמות כא, כג) ולא שתי נפשות תחת נפש. ואית דאמרי לה משום דכתיב "איש כי יכה" ולא שהכוהו רבים.

דברי הרמ"ה על מילות הפסוק "נפש תחת נפש" אינם מופיעים כדרשת פסוק בדברי תנאים ואמוראים, וכאמור לעיל כך גם הדרשה "איש כי יכה" ולא שהיכוהו רבים. זהו דיוק של הרמ"ה בפסוק. גם את דבריו ניתן להסביר כפי שהסברנו את רש"י ואת הרמב"ם. מענישים רק על פעולת רצח אחת, ולכן כשלא ברור מי הוא הרוצח מבין כמה אנשים שהיכו אדם, אזי הכול פטורים. אך אם ברור שכמה אנשים הרגו אדם אחר בבת אחת וכאיש אחד, הדין הוא שכולם יהיו חייבים.[17]

סיכום

לפי חכמים, כשכמה אנשים היכו אדם אחר בזה אחר זה או בבת אחת והוא מת, כולם פטורים. הדוגמאות הן: עשרה שהיכו אדם עד שמת, שניים שהטביעו במים אדם והוא מת, ועוד. הסיבה היא שאין ידוע מי הוא שהרג. רבי יוחנן למד מהפסוק "ואיש כי יכה כל נפש" – על ההורג להרוג את כל הנפש, וזו הסיבה שעל אף שידוע שאותו אדם מת כתוצאה מהמכות שקיבל מאותם אנשים, אי אפשר להעניש את כולם, כי אין ידוע מי הוא האדם שהרג בפועל. רבי יהודה בן בתירא הסכים עם חכמים בנוגע למי שהרג בבת אחת, אך בנוגע

---

15 אחרונים נוספים הבינו שכוונת רש"י הייתה לומר שאדם פטור מתשלומי כופר ושלושים של עבד מ"דין קים ליה בדרבה מיניה", ודנו בכך בהרחבה. ראה: הרב אריה לייב הכהן (קצות החושן, סי' תי ס"ק ד); הרב שלמה רייזנר (אבני החושן, סי' תי ס"ק ו); הרב חיים פנחס שיינברג (טבעת החושן סי' תי, ס"ק ד); הרב נחום פרצוביץ' (חידושי רבי נחום, בבא קמא, ד ע"א אות קא); הרב דוד פוברסקי (שיעורי רבי דוד, בבא קמא יג ע"א אות תתמד), ועוד. לדברינו, רש"י לא הזכיר כאן כלל את הכלל "קם ליה מדרבה מיניה" ולא התכוון לזה. הוא הסביר שאדם חייב, ויהיה פטור כשלא התרו בו גם ממיתה וגם מהתשלומים הללו. נוסף על כך, הביטוי "בר קטלא" מופיע מעט פעמים ברש"י בנוגע לאדם. בדרך כלל רש"י כתב זאת בנוגע לבעלי חיים. נראה שרש"י כאן רמז בשימוש בביטוי זה, לפירושו לגמרא (כו ע"א) שבה נאמר: "ויהא אדם חייב בכופר מק"ו". רש"י (ד"ה ויהא אדם חייב בכופר) כתב: "כגון במזיד ולא אתרו ביה דליתיה בר קטלא ולא בר גלות". גם כאן השתמש רש"י בביטוי "בר קטלא" ובהקשר שלא התרו בו. על שאלה זו השיבה הגמרא: "אמר קרא: 'ככל אשר יושת עליו', עליו – ולא על אדם". הפטור מתשלומים אלו נובע מדרשת הפסוק ולא מדין "קים ליה בדרבה מיניה", ולכן בשום מקרה אין אדם משלם תשלומים אלו. ראה גם: הרב יצחק זאב סולובייצ'יק (חידושי הגרי"ז, רמב"ם הל' רוצח ג, יב ד"ה והנה ז"ל הסוגיה [עמ' ע]).

16 ראה בדברי הרב יצחק וייס (שו"ת מנחת יצחק, ג, סי' קה, ג).

17 בדברי הראשונים בסוגיה דנו בהרחבה: הרב אברהם דב כהנא שפירא (שו"ת דבר אברהם, א סי' כ); הרב יחיאל יעקב וינברג (שרידי אש – סנהדרין, סי' מג, אותיות ט-י [ובשו"ת שרידי אש, ב סי' ד]) שחלק על הרב שפירא. ראה גם: הרב שאול ישראלי (שערי שאול – בבא קמא, עמ' קסד); הרב יצחק אריאלי (עינים למשפט, סנהדרין עח ע"א אות א); בירור הלכה (סנהדרין עח ע"א אות א, ושם פ ע"א אות א). כאמור לדברינו, גם הרמב"ם יסכים שדרשת הפסוק "כל נפש" לא באה לאפשר להרוג ללא ענישה כששניים או יותר הורגים כאיש אחד. רק כשלא ברור בוודאות מוחלטת מי הוא הרוצח או מי הם הרוצחים, הדין הוא שפטורים.

לכמה אנשים שהרגו אדם בזה אחר זה – האחרון יהיה חייב על אף שהוא איננו היחיד שגרם למותו, כי לפיו "כל נפש" – גם מקצת נפש.

לדברינו, מדברי רש"י, הרמ"ה, הרשב"א והרמב"ם נראה שכאשר ברור ומוכח מי הוא ההורג מבין כמה, או כשברור שכמה הרגו יחד כאיש אחד, הם יהיו חייבים. דרשת הפסוק "כל נפש" נועדה לומר שיש להעניש רק על פעולת הרג אחת, ואין זה משנה אם היא נעשתה על ידי אדם אחד או על ידי כמה אנשים כאחד. דרשת הפסוק לא נועדה לפטור כמה אנשים שהרגו אדם כאחד.